

УДК 343.14

Н. В. Глинська, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем судової діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

РОЗУМНІСТЬ ЯК СТАНДАРТ ДОБРОЯКІСНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ

У статті розглянута проблема визначення категорії «розумність» кримінального процесуального рішення як стандарту його доброякісності. Автор на підставі аналізу загальноправового значення цієї категорії, з урахуванням специфіки кримінальної процесуальної сфери формулює власне визначення цього поняття та обґрунтовує практичну значущість його введення у сферу правозастосування.

Ключові слова: стандарти, доброякісність, кримінальне процесуальне рішення, особи, що приймають процесуальні рішення, правозастосовний розсуд.

Постановка проблеми. У ракурсі сучасного праворозуміння вирішальна роль у загальному механізмі досягнення ефективності правового регулювання, забезпечення соціальної та правової справедливості при вирішенні конкретних кримінальних справ відводиться розсуду правозастосувача. Не випадково новий КПК України значно розширив зону його дискреції при вирішенні низки фундаментальних питань, які мають не лише внутрішнє, а й зовнішнє соціально-правове значення, зокрема, при обранні заходів забезпечення кримінального провадження, застосуванні альтернативних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту тощо. Разом із тим, як відомо, широка дискреція являє собою небезпеку зловживань у сфері кримінального судочинства, у тому числі і з корупційних мотивів. З огляду на це на особливу увагу, на наш погляд, заслуговує питання щодо формулювання та наступної нормативної регламентації нових вимог до рішень, які приймаються у ході кримінального провадження та які одночасно слугували б певними орієнтирами й обмежувачами для правозастосувачів при вирішен-

ні тих чи інших правових питань. Однією із них, на наш погляд, є *розумність КПП*¹.

Констатуючи **ступінь наукової розробки** цієї проблематики, слід указати на те, що проблема визначення стандартів ДКПР, у тому числі такого його різновиду, як розумність, ще не ставилась у сучасній літературі. Категорія «розумність» належить до функціонально значимих елементів системи правового регулювання, широко та багатопрофільно використовується в міжнародному праві, національному законодавстві, а також в інтерпретаційній практиці, у зв'язку із чим, на думку сучасних учених, має потужний гносеологічний і організаційно-управлінський потенціал². З урахуванням об'єктивної потреби правозастосовної практики у певних обмежувачах розсуду ОПР актуальним вбачається висунення розумності як самостійної вимоги, якій має відповідати кожне КПП, що приймається в зоні дискреції.

З огляду на це автор статті ставить перед собою **мету**: в контексті розробки концептуальних основ забезпечення ДКПР сформулювати своє бачення категорії розумності як виміру доброякісності КПП та обґрунтувати практичну доцільність введення цього поняття до обігу кримінальної процесуальної науки. Для досягнення зазначеної мети автором ставилися такі **завдання**: виявити основні

¹ Для забезпечення стислості викладу змісту при зверненні до певних понять ми будемо використовувати відповідну аббревіатуру, а саме: «кримінальне процесуальне рішення» – КПР; «доброякісність кримінального процесуального рішення» – ДКПР; «особа, що приймає рішення» – ОПР; «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» – ЄКПЛ; «Європейський суд з прав людини» – ЄСПЛ.

² Так, зокрема, ст. 1 Загальної декларації прав людини (прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10 грудня 1948 р.) фіксує: «Усі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені *розумом* (курсив авт. – *Н. Г.*) і совістю та повинні поступати у відношенні один до одного у дусі братерства». Як приклад, що демонструє багатозарову картину правових конструкцій, які використовують категорію «розумність», може служити Цивільний кодекс України, у нормах якого йдеться про: розумну ціну та розумний строк (статті 672, 684, 704, 874), розумні витрати (статті 877, 878), розумні заходи, що беруться до уваги для зменшення збитків (статті 616, 988), розумне ведення справ (ст. 122), розумне передбачення зміни обставин (ст. 652), а також інші випадки, в яких фактично йдеться про з'ясування мотивів розумності (ст. 634).

характерні риси, що властиві категорії «розумність» на загально-правовому рівні; адаптувати їх до феномену «кримінальне процесуальне рішення», виявивши низку ключових аспектів, що характеризують специфіку розумності КТР; сформулювати авторське визначення поняття «розумність кримінального процесуального рішення».

Виклад основного змісту матеріалу. Зміни правової парадигми, що тривають в Україні, об'єктивно ставлять нові цілі та завдання перед судьями, слідчими та прокурорами, потребують від них «гуманитарної компетенції», яку можна умовно визначити як грамотність у взаємодії з іншими людьми чи із самим собою. Основою цієї компетенції є цінність людини¹. З огляду на це в правовій державі, яка визнає верховенство права, природним є залучення до сфери правового регулювання феноменів та явищ, що відображають сутність суб'єктивної загальнолюдської природи. Останнім часом увагу вчених-процесуалістів знову привернула категорія «розумність», яка хоча і походить з одного синонімічного ряду терміна «доцільність», проте наповнена своїм правовим змістом та, як буде продемонстровано далі, цілком відповідає духу сучасного праворозуміння і вписується в концепцію принципу верховенства права².

Щодо сфери кримінального процесу слід указати на те, що термін «розумний» у словосполученні з іншими поняттями активно застосовується в рішеннях ЄСПЛ, які є джерелом сучасного кримінального процесуального права (розумні підозра, сумнів, строки

¹ Карнозова Л. М. Гуманитарные начала в деятельности судьи в уголовном процессе : учеб. пособие / Л. М. Карнозова. – М. : Проспект, 2004. – С. 36.

² Поняття «розумності» супроводжує право практично протягом усієї його історії, що вже само по собі є більше ніж достатнім аргументом на користь погляду на розумність як на щось, істотним чином пов'язане з правом. У вітчизняній літературі це поняття стійко асоціюється з англо-саксонською правовою традицією. Розумність є одним із ключових понять, якими широко оперують, зокрема, британські суди. Разом із тим у межах континентальної правової системи поняття розумності відіграє далеко не останню роль в законодавстві та правозастосовній практиці (див.: Милкин-Скопец М. А. Принцип разумности в либертарно-правовом дискурсе. Историко-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. А. Милкин-Скопец ; Ин-т государства и права РАН. – М., 2010. – С. 8).

тощо). При цьому ЄСПЛ у своїй практиці визначає певні критерії розумності тих чи інших правових категорій. Так, зокрема, вираз «розумна підозра» означає наявність фактів або інформації, які б переконали об'єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити злочин¹. А термін «розумні строки» вже органічно вписався в національну правову матерію та отримав нормативну регламентацію в новому кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 28 КПК та ст. 7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»).

Для того ж, щоб з'ясувати, чи може розумність бути загальною основою для прийняття КПП, а відповідно й стандартом їх доброякісності, необхідно визначити сам термін «розумність». За лексикою «розумний» означає тямущий, кмітливий, який має ясний розум; проникнутий розумом, змістовний; який містить здоровий глузд, мудрий, освічений, такий, що є *доцільним* (курсив авт. – Н. Г.)². Розумність у загальнонауковому значенні означає властиву суб'єктові пізнавальну здатність, що припускає нормальну діяльність його свідомості, спрямовану на встановлення, упорядкування, систематизацію і виявлення змісту, внутрішніх і зовнішніх зв'язків речей та явищ. У її основі лежить архітектоніка, що дозволяє збудувати певну систему знань для вибору варіанта поведінки³.

Найважливішою якістю розумності є ефективність. Розумна поведінка є ефективною в тому сенсі, що гарантує визначений, задалегідь відомий результат. У цьому сенсі розумність протистоїть випадку. Розумність виключає випадковий результат поведінки тому, що сама по собі, як принцип, ґрунтується не на випадкових фактичних обставинах, але на принципах, що мають у своїй основі знання⁴. Отже, не викликає сумніву, що в цьому контексті розум-

¹ Див.: Постановление Европейского суда по делу «Фокс, Кемпбелл и Хартли против Соединенного Королевства» (Fox, Campbell and Hartley v. United Kingdom) от 30 августа 1990 г. – Series A, № 182, § 32.

² Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2009. – С. 775.

³ Див.: Мир будущего [Электронный ресурс] : словарь терминов. – Режим доступа: <http://mirbudushhego.ru/slter/razum.htm>. – Загл. с экрана.

⁴ Див.: Милкин-Скопец М. А. Принцип разумности в либертарно-правовом дискурсе. Историко-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. А. Милкин-Скопец ; Ин-т государства и права РАН. – М., 2010. – С. 9.

ність як інтелектуальна основа будь-якої цілеспрямованої раціональної діяльності пронизує всю кримінальну процесуальну діяльність та, безумовно, знаходить своє втілення в рішеннях, що приймаються в ході її реалізації. Адже вміння розумно мислити має особливо важливе значення в процесі підготовки, обґрунтування, прийняття та реалізації управлінських рішень особливо в умовах дефіциту чи суперечливості інформаційних даних, що є притаманним ситуаціям прийняття рішень у ході досудового провадження. Тому не можна не погодитись із Є. В. Рябцевою, що «хоча розумність прямо закріплена в кримінально-процесуальній нормі стосовно строків, вона побічно підтверджується аналізом норм, що регламентують процесуальне положення учасників кримінального процесу, і не вимагає в силу цього спеціальних доказів. Розумний строк є лише однією складовою розумності кримінально-процесуальної діяльності, яка включає й інші аспекти. Принцип розумності, що розуміється в сучасній кримінально-процесуальній науці лише як принцип розумності встановлених судом строків, слід розглядати як загальний принцип кримінально-процесуального права, який знаходить своє відображення при здійсненні інших процесуальних дій (наприклад, у збиранні, дослідженні та оцінці доказів, а також в інших випадках, коли процесуальною нормою допускається суддівський розсуд)¹.

Більше того, слід піти далі і застосувати цей принцип до процесу прийняття КПР, об'єктивізуючи це у самостійній вимозі розумності, якій має відповідати кожне КПР, що приймається в зоні дискреції.

Використання розумності як самостійного критерію ДКПР потребує з'ясування не лише загального та соціологічного значення цієї категорії, а й її суто правового змісту. Тут треба відзначити, що феномен «розумність» являє собою специфічне та одночасно малодосліджене явище правової дійсності, наукові розробки якого мають в основному галузевий характер, зокрема, це стосується проблематики розумності у цивільно-правовій сфері². Тільки останнім часом

¹ Рябцева Е. В. Принцип разумности как основа уголовно-процессуальной деятельности / Е. В. Рябцева // Рос. юстиция. – 2011. – № 3. – С. 31.

² Див., наприклад: Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. – М. : Лекс-Книга, 2002;

з'явилися загальнотеоретичні роботи, в яких поняття розумності стало предметом дослідження¹. Водночас чіткої та однозначної дефініції, а з нею й загальновизнаного у правовій доктрині та практиці розуміння цієї категорії до цього часу поки що не опрацьовано.

Не ставлячи завдання проаналізувати всі наукові розробки стосовно правового феномену «розумності», у межах нашого дослідження лише зазначимо, що вивчення вказаної вище та іншої літератури з цієї проблематики дозволило виокремити низку положень, що відображають основні загальноправові сутнісні аспекти, які є властивими категорії розумності у правозастосовній діяльності та мають безпосереднє методологічне значення для конкретизації цієї вимоги на галузевому рівні. Отже, ключовими аспектами розумності, що належать до правозастосовної діяльності, є такі обставини.

По-перше, в основі правової вимоги розумності правозастосування міститься ідея гармонізації (досягнення оптимального компромісу) між різними приватними та суспільними інтересами². Суб'єкт має вчиняти дії чи приймати рішення, мінімізуючи мож-

Винниченко Ю. В. Разумность в гражданском праве Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. В. Винниченко. – М., 2003; Волосатова И. В. Принцип разумности в реализации субъективных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / И. В. Волосатова. – М., 2005.

¹ Див.: Милкин-Скопец М. А. Принцип разумности в либертарно-правовом дискурсе. Историко-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. А. Милкин-Скопец ; Ин-т государства и права РАН. – М., 2010; Рогачев Д. Н. Разумность как общеправовая категория : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. Н. Рогачев. – Н. Новгород, 2010.

² Так, зокрема, на думку Д. М. Рогачова, під розумністю як правовою вимогою слід розуміти законодавчо закріплену характеристику правомірної корекції уповноваженими суб'єктами умов дії і (чи) змісту норм права, засновану на свідомому зіставленні наявних у них можливостей (матеріальних, інтелектуальних) і емпіричної дійсності (ситуаційної обстановки) з метою забезпечення найбільшої ефективності здійснюваної соціально корисної діяльності. Використання категорії «розумність» у механізмі правового регулювання визначається досягненням індивідуальної конкретизації нормативних установлень, диференційованою гармонізацією приватних та суспільних інтересів, забезпеченням вільного варіативного розвитку суспільних відносин, гуманізацією юридичної відповідальності, оперативністю виявлення та обґрунтованістю виправлення правотворчих і правозастосовних помилок (див.: Рогачев Д. Н. Разумность как общеправовая категория : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. Н. Рогачев. – Н. Новгород, 2010. – С. 6).

ліві негативні наслідки для іншої особи. Межа розумності – це дія чи рішення, що справедливо враховує інтереси обох сторін: як діючого суб'єкта, так і того, в чиїх інтересах встановлено вимогу розумності. Дія чи рішення, що є менш ефективною(им) для іншої особи, ніж розумна(е), вважається неправомірною(им)¹. Відповідно функціональне призначення запровадження цієї категорії як виміру якості КПП вбачається в установленні певної межі *належної поведінки* правозастосувача у тих правових ситуаціях, коли закон надає можливість обрати різні її варіанти.

По-друге, оскільки в межах публічного права допустимими є певні, іноді дуже суттєві *обмеження в реалізації прав* та законних інтересів осіб, ключовим моментом для оцінки розумності таких обмежувальних дій стає їх співмірність, що визначається шляхом співвідношення шкоди, що завдається прийнятим рішенням чи вчиненою дією, тим чи іншим охоронюваним законом благам із реальною можливістю її минувати. Отже, квінтесенцією (сутністю) розумності як виміру будь-яких правових явищ виступає обґрунтованість та співмірність коригуючих дій.

По-третє, розумність як інтелектуальна основа та самостійна засада правозастосовної діяльності завжди апелює до *здорового глузду* правозастосувача, під яким розуміється «сукупність знань, поглядів про навколишню дійсність, навичок, форм мислення звичайної нормальної людини, що використовуються в її практичній повсякденній діяльності ... здоровий глузд називають практичним розумом або життєвою мудрістю»². Інакше кажучи, коли закон надає можливість обрання рішення з урахуванням конкретних фактичних обставин, то технологія визначення його розумності, а зна-

¹ Див.: Рябцева Е. В. Принцип разумности как основа уголовно-процессуальной деятельности / Е. В. Рябцева // Рос. юстиция. – 2011. – № 3; Иванова С. А. Некоторые проблемы реализации принципа социальной справедливости, разумности и добросовестности в обязательственном праве [Электронный ресурс] / С. А. Иванова. – Режим доступа: www.lawmix.ru. – Загл. с экрана.

² Мельник В. Здравый смысл – основа интеллектуального потенциала суда присяжных / В. Мельник // Рос. юстиция. – 1995. – № 6. – С. 9. Слід констатувати, що за останні роки феномен здорового глузду активно привертає увагу сучасних дослідників (див. також, зокрема: Печников Г. Система «здроваго юридического смысла» в уголовном судопроизводстве / Г. Печников // Рос. юстиция. – 1998. – № 3. – С. 11; та ін.).

чить, й доброякісності, апелює до життєвого досвіду та природної властивості міркувати, робити логічні висновки та прогнози щодо розвитку причинно-наслідкових зв'язків.

По-четверте, розумність і законність у праві є поняттями взаємопов'язаними і в той самий час нерівнозначними. Самостійний вимозі розумності відповідає застосування закону на підставі збалансованого врахування прав, свобод й інтересів учасників процесу, а також його цілей. Важливим є й те, що розумність перебуває у тісному зв'язку зі справедливістю, є її органічною частиною, оскільки саме ця засада у її правовому змісті забезпечує співрозмірність обмежувальних дій щодо охоронюваних законом благ, що й складає розподільний аспект справедливості. Розумність є вужчим поняттям, ніж справедливість; це – заснований на добросовісності баланс власних та чужих інтересів, тобто справедливість діючого суб'єкта щодо іншої особи, в інтересах якої встановлена вимога розумності¹.

І *по-п'яте*, для нормативного закріплення вимоги розумного правозастосування може використовуватися не лише термін «розумність», а й низка оціночних понять, що визначають ту чи іншу зону дискреції.

Адаптуючи ці загальні положення до правозастосовної діяльності у сфері кримінального провадження, слід указати на те, що *вимога щодо розумності фактично означає необхідність застосувати закон на основі збалансованого врахування прав, свобод і законних інтересів усіх осіб, що беруть участь у процесі, а також цілей кримінального провадження*. При цьому не можна не відзначити, що саме розумність, правовою квінтесенцією якої є ідея соціального компромісу між різними законними інтересами, виступає своєрідним девізом ефективного правозастосування у сучасному кримінальному процесі, де, як відомо, завжди існувала й існуватиме певна суперечливість, конфліктність приватних (навіть законних), державних та суспільних інтересів.

Проблема забезпечення збалансованості державних, суспільних та особистих інтересів відноситься до соціальної ефективності са-

¹ Див.: Рябцева Е. В. Принцип разумности как основа уголовно-процессуальной деятельности / Е. В. Рябцева // Рос. юстиция. – 2011. – № 3. – С. 31.

мого права та має вирішуватися перш за все на правотворчому рівні. Це стосується досконалості нормативної основи правового регулювання (відповідності юридичних норм загальносоціальним закономірностям, наявності відпрацьованих процедурних механізмів їх реалізації тощо). Остаточо вона вирішується на правозастосовному рівні. Прийняття багатьох процесуальних рішень у ході кримінального провадження в ситуаціях, коли існує проміжок для розсуду, є певним мистецтвом з огляду на необхідність знайти оптимальний баланс між суперечливими суспільними та особистими інтересами при *«якнайповнішому врахуванні особливостей конкретної ситуації»*. І це не випадково, оскільки в *ракурсі сучасного праворозуміння формальний підхід до правозастосування* з абстрагуванням від конкретної життєвої ситуації, рівно як і занадто широке тлумачення закону при обранні того чи іншого рішення, є однаково шкідливим з точки зору забезпечення прав осіб. Адже вимога обрання правозастосувачем з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження з низки законних варіантів вирішення правового питання того, що найменшою мірою обмежує реалізацію прав та законних інтересів осіб, *є визначальною ознакою розумності здійснення сучасного кримінального провадження*. Реалізуючи дискреційні повноваження, ОПР, звісно, може як врахувати інтереси того чи іншого учасника, керуючись, наприклад, приписами моральних, релігійних та інших норм, а може ними і нехтувати, причому без якихось правових наслідків (зокрема, при обранні того чи іншого запобіжного заходу щодо певної особи, прийнявши до уваги помірні інші обставини її належність до певної релігійної організації тощо). Водночас, якщо такого роду обставини можуть вплинути на обрання найменш шкідливого для прав та законних інтересів особи варіанта вирішення правового питання, їх неврахування при прийнятті КПП свідчатиме про його несправедливість з точки зору інтересів особи, щодо якої такий акт прийнято.

На рівні правозастосування не тільки законне, а й розумне застосування «розумного» закону спроможне забезпечити ефективне індивідуальне правове регулювання, оптимально збалансувати суперечливі інтереси із максимальним забезпеченням прав та законних інтересів особи, що є пріоритетними в контексті правоза-

хисної ідеології кримінального процесу. Отже, як убачається з викладеного, збалансування різних інтересів у межах кримінального провадження апріорі є непростим завданням, вирішення якого якраз і потребує саме *розумного* зваженого підходу.

Той факт, що нерозумне за своєю суттю рішення є одночасно необґрунтованим, несправедливим, а значить, й незаконним, не позбавляє розумності самостійного значення як визначального орієнтира, наповненого своїм правовим змістом. Якщо виходити з того, що розумність набуває регулятивного потенціалу завжди, коли існує вибір, то сфера її дії поширюється на прийняття рішень, підстави й умови яких сформульовані за допомогою оціночних понять, обрання однієї з можливих альтернатив, прямо зазначених у законі, визначення покарання, а також будь-які випадки, коли мова йде про аналогію права чи закону. Таким чином, засада розумності виступає, зокрема, регулятором при визначенні оптимального моменту прийняття КПП, якщо строк його прийняття імперативно не закріплений у законі чи визначаються граничні строки його ухвалення, забезпечуючи його своєчасність; при вирішенні необхідності щодо прийняття факультативних рішень, виходячи з конкретної фактичної ситуації; а так само інтелектуальним началом оцінки доказів з точки зору їх достатності для того чи іншого висновку, визначення меж доказування тощо. Розумність як керівне начало правозастосовної діяльності виконує важливу функцію при наданні оцінки законності та обґрунтованості попередніх рішень, а також впливає на характер висновку щодо впливу існуючих порушень на «загальну справедливість кримінального провадження», тим самим сприяючи досягненню *балансу між справедливістю та правовою стабільністю* рішень, що перевіряються.

Термінологічно для закріплення в законодавстві вимоги розумності КПП можуть застосовуватися не лише однойменне поняття, а й будь-який термін, що окреслює «зону» компетенції ОПП (зокрема, «може», «вправі» при переліченні умов, за яких такий вибір є можливим), чи вказівка на те, що рішення з конкретного питання приймається у разі «необхідності» чи «за розсудом», а також у випадку формулювання підстав прийняття КПП із використанням оцінних понять («достатні дані», «достатні докази» тощо).

Отже, розумність як інтелектуальна засада правозастосовної діяльності має керівне значення при вирішенні майже всіх правових питань. Водночас самостійне критеріальне значення вимога розумності, існування якої у кримінальному процесі зумовлене необхідністю забезпечення прав та законних інтересів його учасників, набуває при винесенні рішень, прийнятих у результаті реалізації ОПР дискреційних повноважень щодо обрання найменш обтяжливого для охоронюваних законом особистих благ засобу піклування про інтереси кримінального провадження.

Інакше кажучи, розумність як вектор правозастосування означає, що ОПР у межах, визначених законом, у ході реалізації своїх дискреційних повноважень має приймати таке оптимальне з позиції здорового глузду рішення, в якому збалансовано були б поєднані інтереси ефективного вирішення завдань кримінального провадження із максимально можливим у конкретній ситуації забезпеченням прав і законних інтересів осіб, щодо яких такий акт приймається (мінімізуючи можливі негативні наслідки для їх прав та свобод).

Відповідно вимога перевірки (оцінки) розумності прийнятого КПР постає внаслідок виникнення в учасників процесу, щодо яких такий акт ухвалено, сумнівів стосовно справедливості обмеження в реалізації ними належних їм прав, свобод та законних інтересів, надмірності обмеження їх конституційних прав та свобод чи відповідності призначеного покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особи обвинуваченого.

Яскравою ілюстрацією об'єктивної потреби розумного підходу до вирішення правових питань є ситуації прийняття КПР у ході процедур, що виникають завдяки ініціюванню їх учасниками провадження, зокрема при заявленні ними клопотань, відводів, оскарженні ними процесуальних дій та рішень посадових осіб, що ведуть процес. У цій площині закон надає правозастосувачу певну свободу розсуду щодо визначення необхідності задоволення того чи іншого клопотання, вирішення заяви чи розв'язання скарги, звісно в рамках закону та судової практики¹. Причому межі розсуду ОПР,

¹ Тут ми виходимо з фактичного визнання дії в Україні судового прецеденту як джерела кримінального процесуального права. Адже в контексті сучасно-

особливо в ситуаціях вирішення нею клопотань учасників процесу (щодо забезпечення безпеки (п. 12 ч. 3 ст. 42, ч. 3 ст. 93, ст. 120 КПК)); проведення певних процесуальних дій, спрямованих, зокрема, на поповнення доказової бази (здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; витребування певних речей та документів (п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК) тощо), є досить гнучкими, оскільки закон, як правило, пов'язує характер прийнятого рішення з обставинами, що мають оціночний характер. Відповідні рішення суб'єктів, що ведуть процес, приймаються, виходячи з наявності законних підстав для задоволення вимог, що містяться у таких клопотаннях, заявах чи скаргах, та обов'язково мають бути обґрунтованими, вмотивованими та переконливими в тому, що саме такий варіант їх розв'язання якнайповніше забезпечує вирішення завдань кримінального провадження.

Спробуємо проілюструвати актуальність виміру розумності КПР на одиничному рівні, зокрема при вирішенні клопотань сторони захисту щодо поповнення доказової бази. Системне тлумачення положень нового законодавства, що «пронизано» принципом змагальності як інтегруючою ознакою сучасного процесу, свідчить про те, що воно не сприйняло ідеї повного зрівняння повноважень обвинувачення та захисту у сфері доказування. Адже відповідні клопотання сторони захисту щодо здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту чи витребування певних речей та документів не мають імперативного значення для посадових осіб, що ведуть процес, та вирішуються ними, виходячи із вимог закону, конкретних обставин справи та на підставі їх внутрішнього переконання. Так, зокрема, підставою для задоволення клопотань учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження

го праворозуміння, яке не зводить право до закону, до кримінального процесуального рішення як результату правозастосовної діяльності, у правовій державі фактично ставиться вимога його відповідності *судовій практиці*, під якою ми розуміємо певні правові позиції, висновки національних судових органів (Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції), а також міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнана Україною (передусім ЄСПЛ), які знайшли своє відображення в їх рішеннях (див. докладніше: Глинская Н. Понятие стандартов доброкачественности уголовных процессуальных решений / Н. Глинская // Закон и жизнь. – 2013. – № 8/3. – С. 61).

доказів або вчинення інших процесуальних дій є потенційна спроможність доказів, здобутих під час вчинення таких дій, підтвердити чи спростувати обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення (ст. 410 КПК). При вирішенні вказаних питань потрібен зважений розумний підхід правозастосувача, про що неодноразово зазначав ЄСПЛ у своїх рішеннях. Так, усталена прецедентна практика Суду свідчить про те, що право обвинуваченого на «виклик і допит свідків на його користь на тих самих умовах, що і для свідків, які свідчать проти нього» (підп. «d» п. 3 ст. 6 ЄКПЛ), не гарантує необмеженого права на допит свідків і що передусім національні суди повинні оцінювати, чи відносяться до справи свідчення свідків, про виклик яких просить захист. Тільки при виняткових обставинах відмова у виклику таких свідків буде порушенням ст. 6 ЄКПЛ¹.

Таким чином, розумність рішення суду щодо необхідності задоволення клопотань учасників процесу вимагає у кожному разі оцінювати доцільність виклику нових свідків чи витребування нових матеріалів із точки зору вирішення завдань провадження, прогнозування їх можливого доказового значення та ін. «На вагах» розумності, покликаної оптимально врівноважити особисті та суспільні інтереси, у даному випадку опиняються дві цінності – право особи на подання доказів та інтереси кримінального провадження у вигляді своєчасного вирішення його завдань. Показником їх оптимального «зважування» є належне мотивування прийнятого рішення, що переконувало б учасників процесу, щодо яких такий акт прийнято, у тому, що для вирішення завдань кримінального провадження обраний такий варіант поведінки, що найменшою мірою обмежує реалізацію їх прав та законних інтересів.

Надалі зазначимо, що якщо при розгляді низки питань процесуального характеру вимога розумності зумовлена певним ризиком завдання шкоди особі у вигляді обмеження її в реалізації належних

¹ Див.: Постановление Европейского Суда по правам человека от 14 февраля 2008 г. Дело «Дорохов (Dorokhov) против Российской Федерации» (жалоба № 66802/01) (Пятая Секция) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/12068001/12068001-001.htm>. – Загл. с экрана.

прав та законних інтересів, то специфічного змісту вона набуває при прийнятті рішень, що стосуються застосування будь-яких обмежень конституційних прав та свобод учасників процесу (зокрема, шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжних заходів, проведення гласних та негласних слідчих дій, застосування кримінального покарання тощо). Для кримінальної процесуальної сфери, яка «за ступенем “насиченості” примусом займає перше місце серед усіх відомих нашому праву процедур»¹, що диктується публічними інтересами розкриття злочинів та викриття винних, особливо актуальним є такий аспект загальноправового змісту категорії розумності, як досягнення компромісу між публічними й особистими інтересами шляхом обрання найменш шкідливого, співмірного меті засобу. Останній є квінтесенцією принципу *пропорційності (співмірності, адекватності)* в його сучасному розумінні.

Зазвичай в інтересах суспільства у кримінальному процесі допускається застосування певних обмежень конституційних прав та свобод осіб, винність яких ще не доказана. Причому підстави застосування таких обмежень не завжди чітко закріплені у законі та, як правило, сформульовані у вигляді оцінних понять, що перекладає відповідальність за співмірність застосованих обмежень здебільшого у площину правозастосування. У таких ситуаціях, коли справедливість є особливо необхідною, вектор розумності, існування якого зумовлено правозахисною, гуманістичною спрямованістю сучасного процесу, як вимога обрання найменш обтяжливого засобу вирішення завдань кримінального провадження виступає в ролі певного обмежувача правозастосовного розсуду, що покликаний попередити необґрунтоване застосування процесуального примусу та інших обмежень прав і свобод. З огляду на те, що вказане питання заслуговує на окремий розгляд, тут лише зазначимо, що з точки зору методології з'ясування питання, чи відповідає застосований рівень обмежень прав особи тій меті, яка таке обмеження зумовила, є «чи не найскладнішим»².

¹ Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение / И. Л. Петрухин. – М. : Наука, 1985. – С. 4.

² Див.: Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус. – К. : Реферат, 2004. – С. 26.

Таким чином, як убачається з викладеного, правова категорія «розумність» як вимір якості рішень, що приймаються в кримінальній процесуальній сфері, набуває специфічного змісту, що зумовлений правозахисною орієнтацією сучасного процесу, та віддзеркалює потреби правозастосовної практики в обранні такого варіанта вирішення завдань кримінального провадження, що є найменш шкідливим для прав та свобод його учасників.

На завершення загальної характеристики кримінального процесуального змісту вимоги розумності слід указати на її тісний зв'язок з іншими стандартами ДКПР, перш за все справедливістю, обґрунтованістю та вмотивованістю. Як уже зазначалося, розумність як вимога зважування суперечливих інтересів й обрання найменш шкідливого засобу досягнення мети продиктована більш загальним всеохоплюючим виміром права – справедливістю, зокрема її дистрибутивним аспектом. Це яскраво вбачається в ситуації, коли прийняте процесуальне рішення передбачає застосування певних обмежень прав осіб – учасників процесу та коли справедливість є особливо необхідною. Протиріччя між справедливістю та правом нерідко виникає тоді, коли закон реалізується формально, без всебічного врахування обставин, життєвої ситуації, даних про особу¹. Такий формальний підхід до правозастосування, що не узгоджується з принципами правової держави, містить у собі небезпеку обмеження прав особи, що є явно неспівмірним суспільним інтересам, заради яких право застосовується. У таких випадках прийняте рішення буде не тільки нерозумним, а й несправедливим, морально необґрунтованим. Будучи вектором, що спрямовує правозастосовний розсуд у напрямку оптимального системного вирішення завдань кримінального провадження, розумність як складова та неодмінна умова справедливості прийнятого рішення виконує важливу забезпечувальну функцію щодо її досягнення.

У ракурсі посвідчувального характеру кримінального процесу розумність вибору того чи іншого варіанта визначається не лише суб'єктивними уявленнями та впевненістю правозастосувача у пра-

¹ Бербешкина З. А. Справедливость как социально-философская категория / З. А. Бербешкина. – М. : Мысль, 1983. – С. 97.

вильності прийнятого рішення, а й перш за все обґрунтуванням прийнятого рішення, його докладним та переконливим мотивуванням. Будь-яке обмеження конституційних прав та свобод учасників процесу має бути застосоване лише за вмотивованим рішенням, в якому докладно обґрунтовуватиметься, чому не можна обійтися без застосування цих заходів для вирішення певних завдань, доводитиметься виправданість саме такого розміру (обсягу) публічно-правового обмеження за конкретних обставин кримінального провадження. Інакше кажучи, обґрунтування та мотивування прийнятого рішення виконують досить визначену *демонстративну функцію* стосовно розумності обраного варіанта вирішення правового питання. Отже, указані стандарти ДКПР знаходяться у тісному взаємозв'язку, взаємозалежності та їх діалектичній єдності.

З урахуванням викладених положень без претензій на повноту охоплення всіх суттєвих рис правового феномену *розумності як стандарту ДКПР* спробуємо надати йому операційне визначення.

Під час кримінального провадження кожне процесуальне рішення має бути розумним у межах тієї «зони» дискреції, що визначається законом та судовою практикою. Розумним є рішення, що ґрунтується на законі та здоровому глузді, відповідає судовій практиці та спрямоване на ефективне вирішення завдань кримінального провадження шляхом обрання правозастосувачем оптимального варіанта збалансування публічних та особистих інтересів з урахуванням специфіки конкретних обставин кримінального провадження. Неодмінною ознакою розумності КПР є те, що обраний варіант правової поведінки максимально враховує вимогу забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу, щодо яких такий акт прийнято. У разі, коли прийняте рішення передбачає застосування певних обмежень конституційних прав та свобод особи, ці обмеження, що застосовуються щодо конкретної особи, мають бути для неї найменш обтяжливими, що тільки можливі у конкретній ситуації, та співмірними до мети, що досягається в результаті реалізації такого КПР.

В статтє рассмотрена проблема определения категории «разумность» уголовного процессуального решения как стандарта его доброкачественности.

Автор на основани анализа общеправового значения этой категории, с учетом специфики уголовной процессуальной сферы формулирует собственное определение этого понятия и обосновывает практическую значимость его введения в сферу правоприменения.

The article considers the problem of defining the category of «reasonableness» of the criminal procedural decision as the standard of its purity. The author based on an analysis of the general legal importance of this category, taking into account the specifics of the criminal procedural sphere formulates its definition and practical significance justifies its introduction into the sphere of law enforcement.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем слідчо-прокурорської та судової діяльності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 9 від 6 травня 2013 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор
В. С. Зеленецький.